

1700-luvun valtakäsitykset Kustaa III:n toiminnan selittäjinä

**Toivo Nygård: Kustaa III. Val-
lanomaava mutta alamaisil-
leen armollinen kuningas.
Historiallisia tutkimuksia
224. SKS 2005. 263 s.**

■ Millaisen hallitsijan alamaiset halusivat ja minkä arvon kuningas antoi alamaisilleen? Toivo Nygård pohtii kysymystä laajassa teoksessaan Kustaa III:sta, Ruotsin 1700-luvun loppupuolen valistuneesta hallit-

sijasta. Ruotsalainen Erik Lönnroth väitti pari vuosikymmentä sitten, että vain Kustaa itse tiesi parhaiten millainen hän oli (*Den stora rollen, Gustaf III spelad av honom själv*, Stockholm 1986).

Voi olettaa, että alamaiset samaistivat monarkin ja Jumalan asettaman esivallan. Tästä johtuen uskollisuus kuninkaalle oli uskollisuutta Jumalan asettaman maailmanjärjestyksen kohtaan. Hyvä kuningas tai keisari keksi hyvää alamaisilleen, mutta pahan aatelin ja virkamiehistön salajuonien vuoksi se jäi toteutumatta. Tätä kutsutaan naiiviksi monarkismiksi. Sitä edusti ennen muuta talonpoikaisväestö, joka pelkäsi muutoksia. Sen naiivius on kuitenkin näennäistä; se voi olla kokemusten tuomaa tietoa.

Poliittinen kulttuuri voidaan jakaa kolmeen alueeseen: ulkoiset muodot, traditiot ja yhteisön jäsenten suhde politiikkaan. Ulkoisiin muotoihin kuuluu poliittinen symboliikkipäristö, mikä tahansa kohde voi muuttua poliittiseksi symboliksi. Traditioita ovat juhlat, seremoniat, riitit, symbolit ja myytit.

Ajankohtainen poliittinen tilanne 1700-luvulla heijastuu valtiopäiväsaarnoissa. Koska ne painettiin heti, ne levisivät laajalle. On todennäköistä, että valtiokirkon miehet välttivät jyrkkää vastakkainasettelua eri valtiomahtien sekä maallisen ja hengellisen vallan välillä. Muiden kuin hallitsevan luokan mielipiteitä voi kartoittaa harvojen sanomalehtien ja kirjallisuuden lisäksi myös arkkiveisujen avulla. Arkkiveisut ovat suullisen ja kirjallisen

viestinnän välimuoto. Arkkiveisuja myytiin markkinoilla, jonne kokoontui paljon kansaa. Ne välittivät tietoa, tyydyttivät uskonnollista harjoitusta ja palvelivat viihteenäkin. Valtiokin käytti niitä hyväkseen. Arkkiveisut eivät olleet vain rahvaanrunoutta, sillä myös monet papit kirjoittivat niitä.

Kustaa Vaasan hallituskausi erottaa esimodernin valtion aikaisemmasta hajanaisesta ja jäsentymättömästä hallintovaltasta. Valtion kehitys kytkeytyi talouteen ja sotalaitoksen organisointiin. Kamppailu sotaan tarvittavista resursseista loi valtion tärkeimmät rakenteet. Siksi valtiollinen menestys oli pitkään yksi alamaisten huomion kohde ja legitimoivat hallitsijan valtaa, mikä tulee selvästi esille myös Kustaa III:n aikana. Kansallisvaltiota määrittävät yhteisen hallinnon, sotavoimien ja talouden ohella aluksi jossakin määrin, myöhemmin lähes täysin, yhtenäinen ideologia (luterilaisuus) ja kulttuuri, joihin kumpaankin kuuluu runsaasti myös symbolisia ja seremoniaalisia elementtejä ja riittejä. Ranskalaisen Bossuet'n mukaan kaikki tapahtui Jumalan ja hallitsijan johdolla. Niinpä kuninkuus ja hierarkkinen yhteiskunta heijastivat Jumalaa ja taivaallista hierarkiaa. Kansan mielestä Jumala oli kaikkivaltias eikä voinut erehtyä. Kuningas tai hänen virkamiehensä tuskin erehtyivät.

Kustaa III lähestyi suoraan kansaa. Hän piti kaikille avoimia vastaanottoja maanantaisin, tiistaisin ja keskiviikkoisin klo 16–17. Ele oli yritys palauttaa suora yhteys kansalta kuninkaaseen, mutta sen merkitys lienee jäänyt vähäiseksi.

Kustavilaisaikana tapahtui joka tapauksessa yhteiskunnallisessa ajattelussa historiallinen muutos. Alamaisuuden rinnalle alettiin nostaa kansalaisuutta. Uusi ajattelu näkyi myös kirkon piirissä, kuten valtiopäiväsaarnoissa näkyy.

Käsitys hallitsijan kaikkivoipaisuudesta ja kaikkivaltiuudesta oli niin syvälle ja laajalle levinnyt ilmiö, että sitä vain suurin varauksin voi kuvata termillä käsitys tai mielipide. Tämä näkyy mm. tilapäisruoudessa ja arkkiveisuuksissa. Erityisesti tähdennettiin kuninkaan halua hävittää eripuraisuus ja luoda sijalle yksimielisyyttä. Hän oli ilmoittanut tämän säädylle. Kustaa III oli muuttanut hallitusmuotoa ja palauttanut oikean vapauden. – Yllättävältä tuntuu, että vaikka kuningas-ihanteeseen kuului sotasankarin gloria, propagandassa häntä mainostettiin rauhan ruhtinaana.

Kruunajaisjuhlan 29.5.1772 seremonioilla viestitettiin toisillekin valtioille hallitsijan suuruutta ja Ruotsin mahtia, miksei myös ”jumalallista” yhteiskuntajärjestystä. Tapahtuma oli merkittävä lavastuksiltaan ja osoitti suoraan kuninkaan nauttivan suurta kansansuosiota. Juhlia vietettiin myös Ruotsin valtakunnan kaupungeissa ja maaseudulla. Niissä pidettyjä puheita julkaistiin sanomalehdissä ja painettiin arkiveisuihin. Kustaa III:n ja hänen neuvonantajien oletusta suomalaisten kuningasmielisyydestä vahvistivat Suomen kaupungeissa kruunajaisten johdosta järjestetyt juhlat, joista on säilynyt tietoja maistraattien asiakirjoissa ja suomenkielisissä arkkiveisuuksissa. Tu-

mas Ragvaldinpoika omisti onnittelurunonsa kuninkaalle itselleen. Hän toivoi, että kuningas olisi todella kristitty hallitsija.

Kustaa III suoritti kolme kuukautta kruunauksen jälkeen 1772 verettömän vallankaappauksen, jonka vanhempi nimi valtiokaappaus ilmaisee tapahtuman luonteen paremmin. Vallankaappauksen syynä on pidetty, että naapurivaltiot pääsivät sekaantumaan Ruotsin sisäisiin asioihin. Tapahtui poliittisten valtiosuhteiden melkoinen muutos. Kustaa III vallalleen legimitettiin hakiesaan teki tapahtumasta Ruotsin valtakunnan ja alamaisten pelastuksen. Hän ilmoitti luoneensa yksimielisyyden säätäjien eripuraisuuden tilalle, pelastaneensa kansan kansalaisuutensa onnettomuudesta ja toteuttaneensa laillisen vapauden väärän sijasta.

Vallinneen käsityksen mukaan valtio oli sitä heikompi, mitä pienempi valta hallitsijalla oli; näin myös alamaisten mielestä. ”Parlamentarismien” ruotsalainen irvikuva oli 1700-luvulla noussut maan alennustilan symboliksi. Kustaa III käytti propagandapuheessaan käsitettä ”sietämätön itsevaltiutus”. Kustaa III tuomitsi vallankumouksen jälkeen antamassaan kuninkaanvakuutuksessa ”vihattavan kuninkaallisen yksinvaltiuden”. Kustaa III väitti palaavansa Kustaa II Aadolfin perustuslakiin, kuten tapahtuikin.

Kansalaiset alistuivat heti uuteen tilanteeseen. Uusi uskollisuudenvala otettiin vastaan murisematta ja vastahangassa olleet saivat viisaasti heti armahduksen. Kustaa III:n val-

lankaappaus onnistui siinä mielessä, että se käytännön tasolla näytti vähentävän mutta ei suinkaan poistavan säätyjen valtaa. Aateli oli kuninkaan mielestä valtaistuimen paras tuki ja liittolainen. On mielenkiintoista havaita, kenessä talonpojat näkivät syyllisen raskuksiinsa, ja myös se, keneltä he odottivat mahdollista apua ja miten he odotuksiaan argumentoivat. Kustaa III ei ollut missään suhteessa ns. talonpoikaiskuningas. Asennetta eivät muuttaneet eri puolilla valtakuntaa sattuneet konfliktit, joiden aikana rahvas rukoi hallituksen, siis kuninkaan, suoja.

Kansallisen historiankirjoutuksen yksi pääjuonne oli sitoa Suomen historian varsin erilaiset osat kehitysketjuksi käyttäen niiden järjestäjänä Suomen erityisluonteen ja itsenäisyysajatuksen vahvistumista. Danielson-Kalmari sovitti vaivatta Sprengtportenin elämänvaiheet samaan linjaan Kustaa III:n Suomeen 1775 tekemän matkan kanssa. Tutustuakseen Suomen oloihin ja voittaakseen puolelleen suomalaiset Kustaa III:n monisatainen seurue, eräänlainen pieni hovi, saapui toukokuun lopulla 1775 Turkuun. Alamaisia koskettivat ne moninaiset järjestelyt, joita kuninkaan vierailu vaati. Nygård selostaa eloisesti kuninkaan vierailua Turusta Helsinkiin, edelleen Porvoon, Hämeenlinnan ja Tampereen kautta takaisin Turkuun.

Sota Venäjää vastaan 1788–89 toi Kustaan jälleen Suomeen. Historiantutkimuksen ikuisuuskyseminen Pohjanlahden molemmin puolin on ollut suomalaisen separatismien laa-

juus ja yhteiskunnallinen pohja. Vallitsevan käsityksen mukaan kysymyksessä oli pienen upseeriryhmän hankkeesta, jonka traditio ulottui keisarinna Elisabethin manifestiin 18.3.1743.

Kustaa III:n traaginen loppu herätti suurta huomiota. Murha synnytti suuren tiedon tarpeen, jota hallitus pyrki tyydyttämään. Dramaattisesta tapahtumasta kerrottiin mm. ruotsin- ja suomenkielisissä arkkilehtisissä. Kustaa III haudattiin 14.4.1792 Riddaholmenin kirkkoon. Kuninkaan arkku sijoitettiin kirkkosalin lattian alle ns. kustavilaiseen hautaholviin. Herman Lindqvist on kiinnittänyt huomiota siihen, että hallitsijalle, joka oli tehnyt Ruotsin taiteen ja kulttuurin hyväksi enemmän kuin yksikään toinen hallitsija, ei ole saanut edes muistolaattaa. Hauta on täysin huomaamaton.

Vahvan kuninkuuden peruspilari oli ruhtinaskirkkoaste. Kirkosta oli käytännössä muodostunut yksi vallan keskeisimmistä organisaatioista. Kirkon opetus palveli maallisia tarpeita vaikkei siinä koskaan unohdettu tähdentää asioiden uskonnollista puolta. Ylin sääty oli sisäistänyt ajatuksen, että se oli Jumalan pyhittämän esivallan erehtymätön edustaja. Suomessa toiminut virkamies oli sekä vallan konkreettinen ilmentymä että korkeimman vallan symbolina siirtymä keskustasta periferiaan. Kansalle muutoksen käsitteet eivät olleet yhtä selviä kuin poliittiselle eliitille. Tämä käy selville arkkiveisuista ja saarnoista.

Toivo Nygårdin teos perustuu tavattoman vahvoihin läh-

teisiin. Hän on käyttänyt viittä suomalaista ja kahta Ruotsin arkistoa sekä niiden kokoelmia. Arkkiveisukirjallisuutta on 26 numeroa, ajan sanomalehtiä viisi Ruotsista ja kaksi Suomesta. Lähdeluettelossa on 205 teosta tai artikkelia. Tässä suhteessa ei voi pyytää enempää.

Lyhyesti sanoen: Erinomainen aate- ja ideahistoriallinen teos aiheesta.

Mauno Jokipii